

PEDAGOGIK MAHORAT

5
2023

ISSN 2181-6883

PEDAGOGIK MAHORAT

Ilmiy-nazariy va metodik jurnal

5-son (2023-yil, iyun)

Jurnal 2001-yildan chiqa boshlagan

Buxoro – 2023

<https://buxdu.uz>

43.	<i>URAIMOV Sanjar Rozmatovich</i>	Pedagogical experiment on the dynamics and comparative dynamics of movement qualities during the annual educational cycle using health tests for primary school-aged children	206
44.	<i>ИБРАГИМОВ Манучехр Бахтиёрлович, БАРОТОВ Қобил Бешимович</i>	Юкори малакали футболчиларнинг йиллик циклдаги антропометрик кўрсаткичларини таҳлил қилиш	211
45.	<i>ЭРНАЗАРОВ Ғолибжон Негматович</i>	Талабаларнинг чаққонлик жисмоний сифатлари кучайтириш бўйича усуллар	215
SAN'AT			
46.	<i>HASANOV Qahramon Xushvoqovich</i>	Muhandislik grafikasida detal shakilini uning ko‘rinishlari orqali tahlil qiliшни o‘rgatish metodikasi	220
47.	<i>SHUKUROV Avazjon Ro‘ziboyevich</i>	Chizmachilik ta‘limi jarayonida kompyuter animatsion 3D modellar tushunchasi	224
48.	<i>TOSHMATOV O‘rozali G‘afurovich, ABDURAUPOV Muhammad Rajabboy o‘g‘li</i>	Musiqiy terapiya: tarixi, rivojlanish istiqbollari va zamonaviyligi	229
49.	<i>ГУЛБОЕВ Акбар Тухтаевич</i>	Предпосылки формирования интегрированной системы применения артпедагогики в эстетическом воспитании младших школьников	234
50.	<i>НАИМОВ Санджар Тулкунович</i>	3D моделирование и компьютерная анимация при изучении графических дисциплин с помощью «Компас-3D»	238
51.	<i>ТОЖИЕВ Жавлон Каримбоевич</i>	Халқ хунармандчилиги ва бадий лойиҳалаш фани ўқув-методик таъминотини такомиллаштириш орқали технологик таълим йўналиши талабаларининг касбий компетенцияларини ривожлантириш	242
IQTISODIY TA'LIM VA TARBIYA			
52.	<i>NARZULLOYEVA Feruza Fatullojevna</i>	Zamonaviy pedagogik texnologiyalar asosida iqtisodiy bilimlarni rivojlantirishning pedagogik zaruriyati	249
MA'NAVIYAT VA TARBIYA			
53.	<i>MUSINOVA Nozira Mirjadjanovna</i>	O‘quvchi shaxsini oilada tarbiyalashda milliy qadriyatlardan samarali foydalanishning psixologik imkoniyatlari	254
54.	<i>TALABOVA Dilrabo Tolibovna</i>	O‘quvchilarda insonparvarlik xis tuyg‘ularini shakllantirishning pedagogik-psixologik xususiyatlari	258
55.	<i>UMUROVA Marifat Yoshiyevna</i>	Xalq qo‘shiqlarining tarixiy-irfoniy sarchashmalari	265
56.	<i>FARXODOV Fozilbek Vaxrom o'g'li, GAPPAROVA Maftuna Erkinovna</i>	Oliy ta‘lim muassasalarida tarbiyaviy munosbatlar jarayonlarini tashkil etish va boshqarish	270
PEDAGOGIK TA'LIMOTLAR TARIXI			
57.	<i>TOSHEVA Dildora Iskandarovna</i>	O‘quvchilarni milliy ruhda tarbiyalashda Jadid ma‘rifatparvarlarining pedagogik qarashlari	274
BAG'ISHLOV			
58.	<i>KOSBERGENOV Vaxram Maxsetbaevich</i>	Professor Ó. Álewovning xayoti va ilmiy pedagogik xizmati	278
QUTLOV			
“ПЕДАГОГИК МАХОРАТ” илмий журналининг тахририяти		Бухоро замонавий иқтисодиёт илмий мактабининг асосчиси НАВРЎЗ-ЗОДА БАХТИЁР НЕГМАТОВИЧ 70 ёшда	282

7. Mustaqillik. Izohli ilmiy-ommabop lug‘at / M.Abdullayeva va boshq. A.Jalolov va Q.Xonazarov umumiy tahririda. To‘ldirilgan qayta nashr.– T.: “Sharq” nashriyot-matbaa aksiyadorlik kompaniyasi bosh taxririya, 2006. – 69-b.

8. Pedagogika: pedagogicheskiye teorii, sistemi, texnologii / Ucheb. dlya stud. vissh. i sred. ped. ucheb. zavedeniy. S.A.Smirnov i dr. Pod red. S.A.Smirnova. – 4-ye izd. – M.: Izd-kiy sentr “Akademiya”, 2000. – S. 16.

9. Silai-rahm nima degani? // https://hidoyatuz.sp_faq/silai-rahm-nima-degani.

10. O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi. Zebunniso – Konigil / 4-tom. – T.: “O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi” Davlat ilmiy nashriyoti, 2002. – 175-b.

11. O‘zbek tilining izohli lug‘ati. YE – M / Ikkinchi jild. 5 jildli. A.madvaliyevning umumiy tahriri ostida. Tahrir hay‘ati: E.Begmatov va boshq. – T.: “O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi” Davlat ilmiy nashriyoti, 2006. – 214-b.

XALQ QO‘SHIQLARINING TARIXIY-IRFONiy SARCHASHMALARI

*Umurova Marifat Yoshiyevna,
Buxoro davlat universiteti
Pedagogika kafedrasida o‘qituvchisi*

Mazkur maqolada xalqimiz ma’naviy merosining mazmunidagi musiqiy tasavvurlar, xalq qo‘shiqlari va kuylarining rivojlanish jarayonlari, taraqqiyot bosqichlari haqida fikr-mulohazalar bildirilgan. Xalq qo‘shiqlarining tarixiy-irfoniy manbalarini o‘rganish, tahlil asosida musiqa san’atini rivojlanishidagi ahamiyati, mazmun-mohiyati yoritilgan.

Kalit so‘zlar: milliy meros, an’ana, e’tiqod, musiqa, ma’naviyat, ijod, qo‘shik, kuy, ohang, barkamollik.

ИСТОРИЧЕСКИЕ И МИСТИЧЕСКИЕ ИСТОЧНИКИ НАРОДНЫХ ПЕСЕН

В данной статье высказываются мнения о процессах и этапах развития музыкальных представлений, народных песен и мелодий в составе духовного наследия нашего народа. На основе изучения и анализа историко-мистических источников народной песни выделены значение и сущность развития музыкального искусства.

Ключевые слова: народное наследие, традиция, вера, музыка, духовность, творчество, песня, мелодия, напев, совершенство.

HISTORICAL AND MYSTICAL SOURCES OF FOLK SONGS

In this article, opinions are expressed about the development processes and stages of development of musical imaginations, folk songs and melodies in the content of the spiritual heritage of our people. Based on the study and analysis of the historical-mystical sources of folk songs, the importance and essence of the development of the art of music is highlighted.

Key words: national heritage, tradition, faith, music, spirituality, creativity, song, melody, perfection.

Kirish. Mustaqillik yillarida xalq milliy san’ati va musiqa madaniyatiga e’tibor kuchayib, ming yillar davomida shakllanib sayqal topib, badiylashib yuksak pog‘onaga ko‘tarilgan xalq qo‘shiqlarining madaniy-ma’naviy boyligimizning o‘zagiga aylangani tahsinga sazovordur. O‘zbek xalq musiqasi xalqning turmush tarzi, axloqodobi, diniy e’tiqodining ayrim jihatlarini o‘zida mujassamlashtirib, orzu-umidlari, mehnatga, vatanga bo‘lgan muhabbatni, sevgiga vafodorlikni tarannum etadi. Xalq bayramlari, sayillari, katta yig‘inlari, to‘y-tomoshalarini musiqasiz, qo‘shiqlarsiz tasavvur etib bo‘lmaydi. Ularda yangragan har bir kuy-qo‘shiq, raqs ishtirokchilarining ruhiyatiga ijobiy ta’sir ko‘rsatgan [6.604-607].

Musiqa san’ati eng qadimgi davrlardan boshlab Markaziy Osiyo hududlarida yashab kelgan xalqlar madaniyatining ajralmas qismi hisoblangan. Uning yo‘nalishlari, janrlari, shakllari o‘zbek xalqining ajdodlari bo‘lmish hozirgi O‘rta Osiyo, Afg‘oniston, Pokiston, Eron va Sharqiy Turkiston hududida yashagan qadimgi so‘g‘diylar, xorazmiylar, parfiyaliklar, baqtriyaliklar ijodiy faoliyati va tafakkurining mahsuli sifatida asrlar davomida shakllanib taraqqiy etib kelgan. Shuningdek, bu san’at turining rivojlanishiga Xitoyning shimoliy chegaralaridan to‘sharqiy Yevropagacha cho‘zilgan ulkan mintaqaning dasht, o‘rmon-dasht, tog‘lik o‘lkalarida yashagan xalqlarning ta’siri ham nihoyatda katta bo‘lganligini isbotlovchi dalillar yetarli.

O‘rta Osiyo xalqlari va ular olib boradigan faoliyat¹ va hayoti to‘g‘risida sharq mamlakatlari yodgorligi «Avesto» kitobida batafsil yoritib berilgan, avestoda xalq poetik va musiqa san’atining mushtarakligi va shu asosda yaratilgan, musiqiy poetik asarlar, shuningdek, o‘rta osiyo xalqlarining turmushi, ular olib borayotgan siyosat, ularning urf-odatlarini, o‘tkaziladigan to‘y-tomoshalar va boshqalar arxeologik namunalarda o‘z aksini topgan. Dehqonlar o‘troqlashib, oila, jamoa tashkil etilishi va sinfiy jamiyatga o‘tilishi, asta-sekinlik bilan davlatlar birlashuvi natijalari, epik qo‘shiqlar paydo bo‘lishi, devoriy naqshlar bundan dalolat beradi.

¹ O‘rta Osiyoda eramizning birinchi ming yillikdan boshlab o‘troq dehqonlar (sug‘diylar, baqtriyaliklar, xorazmiylar) ko‘chmanchi (saklar, massagetlar) to‘g‘risida tarixiy manbalar ma’lumot beradi.

Tarixiy manba hisoblanmish «Avesto»da xalqning qo‘shiq aytishi va turli marosimlarda jamoa bo‘lib qo‘shiq ijro etishi, xalqning olovga sig‘inib, olov atrofida qo‘shiq aytib, raqsga tushishi ko‘rsatilgan.

Manbalar tahlili. Gerodot cho‘l va dashtli xududlarda yashovchi massagetlar bir joyda to‘planib, kohin boshchiligida, ulkan gulxan atrofida Hum (Xaoma) o‘simligi mevasi va barglarini olovga tashlab, uning inson ruhiyatiga ta‘sir etuvchi tutuni ta‘sirida mastlik xolatida junbushga kelib, qo‘shiq aytib raqsga tushishlari haqida ma‘lumot keltiradi: «...ularda yana bir daraxt borki, uning mevasini avaylab terib oladilar. Keyin gulxan yoqib, atrofiga o‘tirib haligi mevadan olovga oz-oz tashlab, chiqqan tutunni hidlashib, xuddi ellinlar may ichib mast bo‘lgandek kayf qilishadi. Haligi mevalarni tashlaganlari sari kayflari osha borib, oxirida o‘yin tushib qo‘shiq kuylashadi.» [5.53]

Chertma musiqa asboblari ijrosida o‘tkaziladigan qadimgi marosimlar va ularda ijro etiladigan qo‘shiqlar, raqslar haqida dastlabki manbalardan biri sifatida Soymali tosh (Farg‘ona vodiysi) petrogliflari hikoya qiladi. Tog‘ qoyatoshlarida tasvirlangan musiqa asboblari biri Daf sozi bo‘lib, uning asosini o‘rtasidan teshik xosil qilingan hamda aylana shakliga keltirilgan, teri bilan qoplangan ulkan tosh tashkil qilgan.

Baqtriyaning qadimgi Taxti Sangin shahari xarobalaridan topilgan Saroy mexrobidagi qo‘sh nayli musiqa asbobi(avlos)ni chalib turgan go‘zallik, nafosat, suv, nabotot ilohasi hisoblangan Silena-Marsiya haykali ham qadim zamonlardan boshlab ushbu hududlarda musiqa madaniyati qanchalik darajada rivojlanganligini ko‘rsatadi.

Shuningdek ibodatxona xarobalaridan biri-biriga ulangan suyaklar birikmasi xamda gilli qotishmalardan yasalgan, puflab chalinadigan sozlar ham topilgan.

Asosiy qism. Movarounnahr, Eron, Xurosonda yagona tangriga e‘tiqod qilishga asoslangan zardushtiylik dini qabul qilingach, shu hududlardagi shahar va qishloqlarda Ahura Mazdaga sig‘inish mehroblari joylashgan maxsus ibodatxona-otashkadalar qurilishi avj olib ketdi. Otashkadalar, odatda, shaharning chetidagi keng maydonlarda qurilib joylashgan manziliga qarab o‘ntadan yuztagacha hujra, xona, tolol (zal), qiroatxona, kitobxona, ohangxona (maxsus sozandalar jo‘rligida yasht (madhiya) larni kuylashni o‘rgatadigan go‘shalardan tashkil topgan.

Ana shu davrda qadimiy O‘zbekiston hududida yashagan qabilalar, elat va xalqlarning iqtisodiy, ijtimoiy hayoti, urf-odatlarini, e‘liqod va madaniyatlari, musiqa, raqs va, umuman, teatrlashtirilgan marosimlari to‘g‘risida ma‘lum tasavvur bera oladigan zardushtiylikning muqaddas “Avesto” risolasi birinchi yozma kitob holida muhim manba bo‘lib xizmat qiladi.

Zardushtiylik dini quldorlik va ilk feodalizm davrida O‘rta Osiyo, Eron va O‘zboyjonda keng tarqalgan. U ning diniy ta‘limotlari qadimiy xalqlarning hayoti va ehtiyoji asosida vujudga kelgan afsonalarga tayanib yaratilishiga qaram ay, unda yaratuvchilik ideallari juda kuchli; “Avesto” kitobining barcha naqlari, asosan, tabiat kuchlarining tasviridan iborat. Chunonchi, “Avesto”ning “Vendidod” bobining kirish qismi dehqonchilik va ehorvachilikka bag‘ishlangan. “Vendidod”ning birinchi faslida ikki olam: Axura Mazda va Anxra Manular o‘rtasidagi kurash, Axura Mazdaning serhosil mamlakat yaratishi haqidagi rivoyat, ikkinchi faslida esa yer sathini uch barobar oshirib dehqonchilik va ehorvachilikni kengaytirgan, kishilar uchun ko‘p foydali mo‘jizalar yaratgan adolatli Yima Jamshid haqidagi afsona naql qilinadi. Uchinchi faslida “Qasrdagi don, yemish ko‘katlari, meva beruvchi daraxtlar ko‘proq ekilsa, quruq tuproqni sug‘orsalar, ortiqeha sersuv botqoq yerlarni quritsalar, o‘sha joyda yer quvonadi”, deb, dehqonchilik va bog‘dorchilik muqaddas hamda sharaflil mehnat ekani targ‘ib qilinadi. Tarixiy ma‘lumotlarga qaraganda, “Avesto” eramizdan oldingi VII asr oxiri VI asr boshida maydonga kelgan. Uning muqaddas kitob shaklida to‘la shakllanishi esa eramizdan oldingi birinchi ming yillikka to‘g‘ri keladi. U 21 kitobdan iborat bo‘lib, “Zend—Avesto” deb atalgan. Ammo ko‘p qismi Iskandar Zulqarnayning bosqinchilik urushi natijasida Persopol saroyidagi yong‘inda kuyib ketgan. Qolganlari esa arab bosqinchilari davrida yo‘qolgan. Bizgacha yetib kelgan “Avesto” kitobining eng qadimgi nusxasi 1324-yilda ko‘chirilgan bo‘lib, u Kopengagenda saqlanadi. “Zend—Avesto” o‘lgan asrda bir necha bor Yevropa tillariga ham tarjima qilingan. Shunday qilib “Avesto” ta‘limoti bo‘yicha “tabiatdagi va insonlar jamiyatidagi hodisalarning hammasi bir-biriga teskari va ikki yinatuvchining kurashidan kelib chiqadi. Bu yaratuvchilarning biri Axura Mazda bo‘lib, u yorug‘lik, obodonlik, farovonlik, salomatlik, tinchlik va boshqa yaxshiliklarni yaratgan xudodir. Ikkinchisi Axrimak (Anxra Manu) esa Axura Mazda yaratgan yaxshi narsalarga qarshi kurashadi. Bu kurashning natijasi zulmatga qarshi yorug‘likning g‘alabasi bilan tamom bo‘ladi”. Tabiat va jamiyat hodisalarining yaxshilik va yomonlikda, ikki ziddiyatda ta‘riflanishi qadimiy turli marosim va xalq o‘yinlaridayoq, teatr san‘atining muhim spetsifikasi bo‘lgan konfliktni, ijobiy va salbiy obrazlarni tug‘dirib borar edi.

Bundan tashqari “Avesto” kitobi diniy marosimlarni ijro etish uslublari ham da teatr san‘ati elementlarining shakllanishida muhim ahamiyat kasb etardi. Chunonchi, “Avesto”ning “Visparad” qismi 24 fasldan iborat bo‘lib, ibodat qo‘shiqlarini, “Yasna” qismi 72 fasldan iborat bo‘lgan qurbonlik marosimlarida

aytilgan mahzun qo‘shiq va marsiyalarni o‘z ichiga oladi. “Yasht” qismida zardo‘shiylik xudolari va ma‘budalari madhiga aytiladigan 22 ta qo‘shiq va xor nazmlari kiritilgan.

“Avesto” marosimlarida diniy aqidalar, murakkab qo‘shiq va xorlarning pantomim raqs bilan ijro etilishi, unda mifologik qahramonlar obrazlarining yaratilishi “Avesto”ning qo‘shiq va xor matnini bilgan va g‘oyalarini katta mahorat bilan tasvirlab bera oladigan maxsus ijrochilarni talab qilar edi. Shu jihatdan “Avesto” marosimlarini ijro etish shakllarini ilk teatr san‘ati elementlari, deb qarash mumkin. Uning diniy marosimlari ibodatxonalarda yoki maxsus maydonda teatrlashgan uslubda, duo va baytlari jo‘shqin musiqa, qo‘shiq, pantomim raqs bilan hamohang olib borilgan. Koinotning alohida-alohida hodisalariga mutasaddi bo‘lgan Mitra, Anaxit, Xumo, Jamshid, Mirrix kabi turli mifologik tiplarning qahramonliklari maxsus ijrochilar tomonidan o‘ynab ko‘rsatilgan. Chunonchi, quyosh va yorug‘lik xudosi Mitra “Avesto”da tengsiz bahodir, dushmanga qarshi shafqatsiz kurashuvchi jasur yigit, o‘tda kuymas, suvda cho‘kmas, maydonda o‘q o‘tmas qahramon qilib berilgan. Zardo‘shiylik mazhabi bilan aloqador bo‘lgan mifologik syujetlarni qadimda hamma qo‘shilib xorovod uslubida ijro etganini yunon tarixchilaridan Ksenofon (eramizdan avvalgi 434-355-yillar) ham tasdiqlaydi. U eramizdan burungi IV asrda skiflarning musiqa va ashulalar bilan ijro etiladigan original mifologik xorovod tomoshalarini ko‘rganini yozadi. “Ular bir-biriga qarab xor aytayotganda saf tortib turadilar... shundan so‘ng biri ashulani boshlaydi, qolganlari ham shu ashula yo‘lida ayta boshlaydilar”. Ozarbayjon teatrshunosi M. Allaxverdiyevning fikr mulohazalari ham e‘tiborga molik. Uning yozishicha, drama san‘atining ildizlari “Avesto”da jo‘ bo‘lgan: monolog va dialog, xor va yakkaxonlik, raqs, badiiy so‘z, sahnaviy timsol. “Gotlar, - deb yozadi M. Allaxverdiyev, - musiqa jo‘rligida rechitativsimon ijro etilib, zardo‘shiy mifologiyasining turli syujetlarini aks ettirgan. “Avesto”ning boshqa qismi “Yasiv” bo‘lib, u ham sahna unsurlariga serob va qurbonlik marosimlariga bag‘ishlangandir». A.O.Makovelskiy va A.M.Aslanovlar o‘z tadqiqotlarida «Got»larning kuylangani haqida yozadilar: “Qasidalar u zamonlarda kuylangan, buni ikkinchi o‘zagi “vak” - kuylash degan ma‘noni bildiruvchi “mantaravaka” degan so‘zdan ham bilib olsa bo‘ladi. Mantaravaka deb, gotlarning ijrochilariga aytilgan”. A.O.Makovelskiy mantaravakalarning ovozlari tongda qichqiradigan xo‘roz ovoziga qiyoslaydi. Ular shu qadar baland ovoz bilan «Got»larning duo afsunlarini, rivoyatlarini kuylashgan ekan.

Qiroatxonalarda “Avesto”ning “Visparad” qismini maxsus ohang va usullar orqali o‘qish va qiroat qilish o‘rgatilsa, ohangxonalarda “Got”larni jamoaviy bo‘lib qo‘shiq (xor) tarzida kuylash o‘rgatilgan. O‘z navbatida qurbonlik marosimlarida Avesto tarkibidagi qo‘shiqlar: Ahura Mazda, Bahman, Xurshedchehr, Shahriyovar, Sipondormaz, Xo‘rdod, Amurdod, Mitra, Surush, Ardivisura Anaxita, Osha, Chista kabi ilohlar sha‘niga alqovlar, qasidalar tarzida kuylangan.

Birgina Mitra marosimlari, u bilan bog‘liq tomoshalar aynan qanday bolganini hozir aniq aytish amri mahol. Shunday bo‘lsa-da, xayol qilib ko‘raylik: “Mitra qasidasi”ning matni shunga imkon beradi. Zardo‘shiy taqvimiga ko‘ra, har oyning 16-kuni Mitra kuni hisoblangan. Shu kuni Mitraga bag‘ishlangan “yasht” qasida va “got” duolar o‘qilgan, to‘g‘rirogi, ijro etilgan. Qasidaning nuqul munojot, savol-javob, ta‘rif tavsiflardan, ya‘ni dialog, monolog va xorlardan iborat bo‘lgan matni shu fikrni tasdiqlaydi. Matn Axuramazdaning Zardo‘shiga vahiylik bilan aytgan so‘zlari, ular o‘rtasida bo‘lib oladigan savol-javoblar, Mitraning Axuramazdaga, Zardo‘shiga, ibodatchilarga murojaatlari, mug‘larning Mitra haqidagi rivoyatlari, madhiyalari, xudojo‘ylarning Mitraga yakka va umumiy iltijolaridan iborat bo‘lib, ularni faqat qiroat qilish, kuylash, ijro etish, gavdalantirish mumkin. Qasidada “bor ovozda duo qilish” haqida gap boradi. Shuningdek, zardo‘shiyning Mitraga signishda qollarini yozib, osmonga qarab iltijo qilishlari, muruvvat hamda madad so‘rashlari ham shunga ishora. Matnga tayangan holda Mitra qasidasi ijrosida Axuramazda, Zardo‘sh, Mitra timsollari namoyon etilgan, deb baralla aytish mumkin. Ayniqsa, Mitra timsoli mukammal gavdalantirilgan, deb o‘ylaymiz. U baland joyda jangchi qiyofasida afsonaviy oltin aravada o‘tirgan holda ko‘rsatilgan. Mug‘lar, dindorlar o‘shanga qarab murojaat qilgan, sig‘langanlar. Mitra o‘sha samoviy arava yoki ko‘shkdan turib ummatlariga so‘z qotgan. Chunki matnda uch marotaba bevosita Mitraning o‘ziga murojaat qilishadi. “Mitra qasidasi” o‘z tuzilishiga ko‘ra drammani, to‘g‘rirog‘i, qadimiy yunon tragediyalarini eslatadi. Bunda ham qahramon - Mitraning va‘zlari monolog, kohinlarning hikoyalari va zardo‘shiyning iltijolari, xorlar asosiy o‘rinni egallaydi. Uncha ko‘p bolmasa-da, savol-javoblar, dialog ham bor. Hammasi baland ohanglarda kuchli ehtiros bilan qiroat qilinadi, kuylanadi. Qadimiy yunon tragediyasi ijrosida bo‘lganidek, “Mitra qasidasi” ijrosida ham bosh kohin, ya‘ni asosiy ijrochi yetakchi bo‘lib, unga ko‘pi bilan yana ikki-uch mug‘ yordam berib turgan bo‘lsa kerak. Ammo Mitraga madhiya o‘qib, iltijo qiluvchilarning soni ko‘proq bo‘lgan, deb tasavvur qilamiz.

Zardushtiyning madrasa tipidagi o‘quv dargohlarida uzluksiz ta‘lim tizimining asosiy bo‘g‘ini hisoblanmish boshlang‘ich ta‘lim jarayonining yakuni sifatida 7 san‘at turi: o‘qish, yozuvni o‘rganish, hisoblay olish, kamondan o‘q otish, chavandozlik, diniy ahkomlarni o‘rganish va bajarish, Qiroat va qo‘shiq ijro etishni mukammal bilish va egallash e‘tirof etilgan.

Turli hujjatlar hamda diniy kitoblar saqlanadigan maxsus idora-dijnabishtlar ham otashkadalar qaramog‘ida bo‘lgan. Bu idorada Zardushtning madhiyalari alohida kitob sifatida ko‘plab nusxada ko‘chirilib saqlangan. Bu yerda kitobdordlardan tashqari o‘nlab avestoxonlar, qo‘hna rivoyatlar donishmandlari-noqil va roviylar faoliyat ko‘rsatishgan. Otashkadalarda “Sidrapo‘shi”, “kamarbasta” udum-sinovlari o‘tkazilgan. Yoshlarni askarlikka safarbarlik qilish, kanallar qazish, hasharlar tashkil etish, har xil bayramlar, sayllar o‘tkazish ham bevosita otashkadalar faoliyati bilan bog‘liq bo‘lgan. Demak ilk kurtaklari o‘lkamiz hududida paydo bo‘lgan, yakka xudolik g‘oyasini targ‘ib etgan zardushtiylik dinining ibodatxonalari bo‘lmish otashkadalar diniy ahkamlarni xalq ommasiga singdirish, turli-tuman diniy qoida, udum hamda irimlarni bajaradigan maskan bo‘lish bilan birga ilm-fan, ijtimoiy fikr hamda ma‘naviyat maskanlaridan biri bo‘lgan. Ularda jamiyatning juda ko‘p ijtimoiy-siyosiy, ma‘rifiy masalalari bajarilgan, hal etilgan.

“Avesto” va pandnomalar matni xarbed va dasturlar tomonidan og‘zaki tarzda yoddan bayon qilingan. Matnlarni bayon qilish shakli sifatida hikoyat, rivoyat, nasihat, o‘git, qo‘shiqlardan foydalanilgan. O‘rganilgan yangi bilimlarni mustahkamlashga oid topshiriqlar berilgan.

Ustoz-muallimlar tomonidan har bir saboq jarayonida, og‘zaki bayon tarzida “Avesto” naskalarining “Patmonlari, bandlari, zandlari, so‘rovlari, javoblari, ikki daf‘a kuylanishi, yaxshi o‘qilmog‘i, yod aytilmog‘i”[1] lozim bo‘lgan.

“Avesto”ning qismlari bo‘lmish “Got”lar va “Yasht”lar mustaqil ta‘lim tarzida yoddan o‘rganilib, qiroat asosida talaffuzni shakllantirish, og‘zaki nutqni takomillashtirishga alohida e‘tibor berilgan. Tolibi ilmlar ibodatxonalaridagi akustika qoidalariga mos ravishda qurilgan tovushning tebranishi, jarangdorligini ta‘minlaydigan maxsus xonalarda tovush va ovoz moslamasini to‘g‘ri yo‘lga qo‘yish, takomillashtirish maqsadida qiroat hamda voizlik san‘atini mustaqil ravishda o‘rganganlar. Zardushtiylik dini e‘tiqodiga asoslangan Sosoniylar sulolasining vakili Shahanshoh Xusrav II Parvez (591-628) hukmronligi davrida savol-javob tarzida bitilgan badiiy yodgorlikda keltirilgan fikrlar ham zardushtiylik ta‘limining mohiyatini ochishga yordam beradi.

Zodagon oilaga mansub o‘spirin avvalambor shahanshoh bilan suhbat vaqtida, ehtirom holatida qo‘llarini orqasiga yashirib o‘tirdi. Hukmdor uni imtihonga tutdi. Imtihon vaqtida hukmdorga murojaat qilib: “U shunday dedi: umrbod yashagin ey shahanshoh, orzularni amalga oshiruvchi va dunyo shahriyori... Mening oilam qudratli, badavlat va doimo hukmdorlardan minnatdor bo‘lib kelgan... O‘z vaqtida meni maktabga (farxangiston) ta‘lim olishga berishdi va o‘qishda men tirishqoq bo‘ldim. Men Yashtlar, Xadohn, Yasna va Vandidodni-xarbed sifatida yodladim va Zendni (Avestoning o‘rta asrlardagi forscha sharhi) qismma-qism o‘rgandim. Dabirlikda esa (dunyoviy fanlar) badiiy adabiyot va ... adabiy nutqda mohirman. Kamondan o‘q otishda men shunday merganmanki, g‘animim mening o‘qimga chap bersa, o‘zini baxtli deb hisoblashi lozim. Kurash, ot choptirish, chavandozlik, qilichbozlik nayza bilan muomalada shunday kuchlimanki, menga duch kelgan raqib o‘zini baxtsiz deb hisoblashi lozim. Shuningdek, Vin, barbat (Borbada tomonidan yaratilgan musiqa asboblari) chalish, nog‘ora va do‘mbira chertish, qo‘shiq va she‘rxonlik bahslarida birinchiman. Yulduzlar, sayyoralar va osmon jismlarini o‘rganish va bilish bo‘yicha menga teng keladigani yo‘q. Shatrang (shaxmat) va nevertashir (narda), xashtpad (sakkiz yurishli o‘yin) o‘yinlarida tengqurlarim mening oldimda ip esholmaydi”. Shahanshoh shuningdek o‘smirni eng yaxshi ovqatlar, ichimlik turlari, kiyim-bosh, musiqa, o‘simliklar, gullar, eng zotdor otlarni qay darajada bilishi, jamoa va ziyofatlarda o‘zini tutishi yo‘nalishlari bo‘yicha imtihon qildi. Barcha berilgan savollarga o‘smir oqilona va a‘lo darajada javob berib, sovg‘a bilan taqdirlandi, shuningdek, saroyda xizmatda qoldirildi.[7]

Ko‘rinib turibdiki, zardushtiylik ta‘lim jarayoni yakunida egallanishi shart bo‘lgan bilimlar qatorida musiqa bilimi, musiqiy madaniyat yo‘nalishi asosiy o‘rinlardan birini egallagan.

Zardushtiylik ta‘lim tizimining bo‘g‘inlari: xususiy, boshlang‘ich, yuqori ta‘lim jarayonida egallangan bilim, ko‘nikma, malakalar o‘z davrida jamiyat, fuqarolar, yoshlarning ongi, madaniyati, ma‘naviyatini shakllantirish va rivojlantirishga qaratilgan bo‘lib, kuchli ijtimoiy, siyosiy, iqtisodiy qudrat tamoyillariga asoslangan davlatni barpo etadigan aqlan va jismonan yetuk shaxslarni shakllantirishga xizmat qilgan.

“Musiqa haqida risola” – Muhammad Nishopuriy, “Risolatush-Sharafiya” – Safiuddin Urtnaviy, «Durat-ut toj-li g‘ururat yat-diboj» – Qutbiddin Sheroziy, “Nafis-ul-funun”, “Li-aros-ulyunon” – Mahmud Omuliy, “Maholid-ul-ulum” – Mirsaid alin Jurjoniy, “Maqosid-ul-alxon” – Abdulqodir Marog‘iy, “Musiqa haqida risola” A. Jomiy, “Kitob-ul musiqa ul-kabir” al-Forobiy, “Donishnoma” Ibn Sino, “Musiqa haqida risola” Kamoliddin Binoiy, “Musiqaning ilmiy va amaliy qonuni”, Mahmud Husayniy, “Musiqa haqida risolalar” Najmiddin Kavkabiyy, Darvesh ali Changiy va boshqalar qadimgi O‘rta Osiyodagi ko‘pgina xususiyatlarning mavjudligi ko‘rsatib o‘tilgan.

Xulosa qilib aytganda, o‘zbek xalqining milliy musiqa merosi va xalq qo‘shiqlari, uning mazmun-mohiyati, tarixiy taraqqiyoti, bosqichlari, donoligi, dunyoqarashi, oliy himmatliligi, turli hayotiy vaziyatlarga

munosabati xalq qo‘shiqdarida va o‘gzaki ijodida aks etgan. Shuningdek, mehnatga muhabbat, ishq tuyg‘ulari qo‘shiqdarida eng go‘zal ichki kechinmalar sifatida ifodalangan. Eng qadimgi davrlardan boshlab Markaziy Osiyo hududlarida yashab kelgan xalqlar madaniyatining ajralmas qismi musiqa va san‘at hisoblangan. Uning yo‘nalishlari, janrlari, shakllari o‘zbek xalqining ajdodlari bo‘lmish hozirgi O‘rta Osiyo, Afg‘oniston, Pokiston, Eron va Sharqiy Turkiston hududida yashagan qadimgi so‘g‘diylar, xorazmiylar, parfiyaliklar, baqtriyaliklar ijodiy faoliyati va tafakkurining mahsuli sifatida asrlar davomida shakllanib taraqqiy etishiga turtki bo‘lgan. Shuningdek musiqa va san‘at durdonalarining yaratilishida milliy cholg‘u asboblari va ularning qadimiy namunalari muhim ahamiyat kasb etib, xalqimiz o‘tmishida o‘z o‘rniga ega. Milliy cholg‘u asboblarning qadimiy namunalari bugungi kunda ham musiqa tarixi va xalq merosining ajralmas qismi sifatida o‘rganilib kelinmoqda

Xalqimizning musiqa san‘ati va qo‘shiqdarida eng oliy orzu-havaslar, xohish-istaklari, o‘y-xayollari bayon etilgan. Ular bilan tanishgan kelajak avlodlar uchun vatan, xalq, oila, mehnat, ilm, g‘urur naqadar muqaddas tushunchalarni shakllantirishga va rivojlanishiga xizmat qiladi.

Mustaqillik yillarida musiqa va sana‘atimizning rivojlanishi va tarixining o‘rganilishi xalq qo‘shiqdarlari orqali yoshlarimizning tarbiyasida alohida o‘rin tutadi.

Adabiyotlar:

1. “Avesto”. Tarixiy-adabiy yodgorlik. A. Mahkam tarjimasi –T.: Sharq nashriyoti- matbaa konserni. 2001.
2. Abdullaev K. F. Istoki obrazovanie u zoroastriyev //European Social Science Journal. – 2012. – №. 10-1. – S. 337-342.
3. Abdullaev K. F. Osobennosti vospitaniya i obrazovaniya u zoroastriyev //Physical, mathematical and chemical sciences: theoretical trends and applied studies/education as the basis of the humanity evolution in conditions of the information environment of the society domination. – 2013. – S. 169-172.
4. Abdullayev Q. F., Sharipova S. X. Qadimgi pandnomalarda oila tarbiyasi mazmuni //Ekonomika i sotsium. – 2022. – №. 4-1 (95). – S. 7-11.
5. Qadimgi tarixchilar Ўrta Osiyo haqida. T.: -2008 й. Юрист-медиа нашриёти. 53-бет
6. Malikova, D. M. Xalq qo‘shiqdarlari — ustozlar sayqalida / D. M. Malikova. — Tekst: neposredstvennyy // Molodoy uchenyy. — 2019. — № 21 (259). — S. 604-607
7. Nikitina V.B. Literatura drevnogo vostoka.-M.: «Izdatelstvo Moskovskogo Universiteta». 1962.
8. Yo‘ldasheva. N., Raxmatova. N., “O‘zbek musiqa adabiyoti” o‘quv qo‘llanma -T.: «Iqtisod-moliya», 2016. – 144 b.
9. Qadimgi tarixchilar O‘rta Osiyo haqida. T.: -2008 y. Yurist-media nashriyoti. 53-бет
10. Umurova Marifat Yoshiyevna The role of the creative heritage of eastern thinkers in the formation of the spiritual and moral outlook and musical perception of young people 2021/4/23 102-104
11. Umurova M. Yo. The importance of using pedagogical technologies in special educational schools //Vestnik nauki i obrazovaniya. – 2020. – №. 22-2. – S. 24-26.
12. Umurova Marifat Yoshiyevna - O‘quvchilarda vatanparvarlik tuyg‘usini shakllantirishda badiiy adabiyot va musiqaning roli - Central Asian
13. Ortiqov O. R. Talabalar ma‘naviy axloqiy fazilatlarini shakllantirishda “qobusnoma” asaridan foydalanish //Conferencea. – 2023. – C. 1-5.
14. Ortiqov O. R. Ma‘naviy-ma‘rifiy ishlar jarayonida mafkuraviy immunitetni rivojlantirish texnologiyalari (oliy ta‘lim mussasalari misolida) //Экономика и социум. – 2022. – №. 3-2 (94). – C. 1130-1135.